

(əvvəli ötən sayımızda)

O qohumluq əlaqələrini dəqiq müəyyən etmək imkanında olmasa da, hurri dilinin türk dilinə bənzədilyini təsbit etdiyini və hurrilərin mənşə etibarlı ilə Türkiyədən gəlmə fikrində olduğunu yazır. Hunlar da türklər, türkmənlər və monqolların orta əsrlərdə gəldikləri kimi e.ç. 2500-cü illərdə Orta Asiyadan gəlmişlər. Bundan sonra türk və türkmənlərin Yaxın Şərqi gəlmələrində eramızın 1200-cü illə qədər bir fasilə yaranmışdır. Bunun səbəbi Türklərin Orta Asiyadan qərbə doğru yollarının hind-avropalılar tərəfindən qarşısının kəsilməsi olmuşdur. Bu dövrdə türklərin köç istiqamətləri və ya yürüşləri Çin və Monqolustan tərəfə baş vermişdir. (Emil Forrer, 1930, Səh. 236-240)

Monqolların "Gizli tarixi"ndə Hori-Tomat adındakı "Hori" sözü Kuri (Huri/Khuri)adlandırılan tayfalarıdır. Çingiz xan dövründə də adları çəkilən Kurilər, Tumat, Tölös və Burqutlar ilə birlikdə eyni boylar konfederasiyasına daxil idilər. Bartold müsəlman coğrafiyaçıların Qırğızların şərqində yaşayan "Furi" adlı boyun Kurilər olduğunu qeyd edir. O "Furi" sözünün qurd mənasındaki "Böri" olduğu fikrini irəli sürür. Bartold Biruni və Afvinin əsərlərinin bir çox əlyazma nüsxələrində "Kun" (Hun)adı yerinə "Furi" sözünün işləndiyini yazır. (V.Bartold,1975, Səh. 155-156)

Tolstov Xarəzm adı ilə Ön Asiyadakı hurri adı arasında bir əlaqə, bağlılıq olduğunu ehtimal edir. O Hurri/Mitanni hökmdarı Şauşatar ilə xarəzm hökmdarı Şauşafar adının heyretəmiz dərəcədə bir-birinə bənzədilyini qeyd edir. Mitanni allahı Şauşkaş xarəzm hökmdarı adı Şauşla eyniyyət təşkil edir. Mitanni kralı Artatama ilə xarəzm hökmdarı Artamux adları arasında bənzəyiş göz önündədir. Özbək dilində arpa sözü kanal deməkdir, protoxett dilində də arpa bulaq deməkdir.

Orta Asiya xalqlarının Ön Asiyanın yafetik dili qədim xalqlar ilə etnoqrafik əlaqələri qədim hind-avropaya qədərki dövrün dərinliklərinə dayanır. Xarəzmi - Hvari/Hvamni nəzərə alınmadan "hurri" problemini həll etmək mümkün olmaz. Akademik V.Struve de Moxencedaroda tapılan yazıları hurri tayfalarına aid edir. (S.P.Tolstov, 1948, Səh. 81-83)

XVIII FƏSİL.

Xattilər və Kiçik Asiyanın digər Turanlı xalqları

E.ç. III minillikdə Anadolu mərkəzi ərazisində Xatti adlı turanlı ölkə mövcud idi. Mixi yazı mətnlərində ölkənin hökmdarlarının digər hökmdarlara yazdıqları diplomatik yazışmalarda öz ölkələrini Xhati və ya Xatti adlandırır.

Bu qədim mədəniyyəti və Anadoluda ilk dövləti yaradan xattiləri XIX

Xatti kralı Piyusti məğlub edərək dövlətinin paytaxtı Hattuşu yerlə yeksan edib xarabalığa çevirmişdir. Hattışada və digər Hatti şəhərlərində qazıntı aparən arxeoloqlar əldə etdikləri mətnlərdə bu ölkənin Hatti adına rast gəlirdilər, lakin onlar ölkənin Bibliyadakı Hittim adına uyğun olaraq ölkənin adının Hittit variantına üstünlük vermişlər.

Huqo Vinklə görə qeyri sami xalq olan Xattilər Sumerlərlə qohum xalq idilər və arameylər tərəfindən Mesopotamiyadan sıxışdırılıb çıxarıldılar.

Ələsgər Siyablı

Dünya tarixinin Turan dövrü

əsr Avropa tarixçilərinin bir çoxu alroid, yeni sami və ari olmayan və turanlı hesab edirlər. M.ö. 2500-ci ildən başlayaraq Akkad mixi yazı mətnlərində Anadoluda mövcud olan "Hatti ölkəsi" haqqında bəhs olunur. Bu ölkənin mövcudluğu mixi yazı mətnlərində təsbit olunduğuna görə 1500 il

yeni e.ç. 630-cu ilə qədər davam etmişdir. Hatti ölkəsinin adı Bibliyada Heth və Hittim şəklində yazılmışdır və tarixçilər də nədənsə xalqı özadlandırmalarına uyğun olaraq Xhati şəklində deyil, Bibliyadakı Hitt yazılış formasına üstünlük verirlər.

E.ç. XV əsrdə Balkan yarımadası tərəfdən gəlib Anadoluda yerləşən hind-avropa tayfaları tədricən güclənərək xatti şəhərlərini ələ keçirməyə başladılar və bir müddət sonra ölkənin böyük hissəsində hökmran oldular. Onlar min illər ərzində mövcud olan turanlı hatti mədəniyyətini və dövlət quruluşunu mənimsəyərək özəlləşdirdilər. Bu yeni gələn tayfalar özlərini Nesilli və ya Naşilli adlandırdılar. Bu işğalçı hind-avropa, yeni ari tayfaları Kussar şəhərini özlərinə paytaxt etdilər. Kuşşar şəhərinin kralı Anita

mişdilər. Həmin bölgənin Parsua, An-diya, Ellipi ölkələrinin əhalisi də arilər deyildilər. (Hugo Winckler. 1892, Səh. 215)

Xattilərin imperiyası Xəzər dənizinin güneyindən başlayaraq Asiyanın batsına doğru, Kiçik Asiya, Babil və Nile qədər böyük bir ərazini əhatə edirdi. İbrahim peyğəmbər hələ Suriya çöllərində şeyxlik etdiyü dövrdə xattilər Hevrona və Yerusəlimə hakim idilər. (Willis Boughton.1897. Səh. 101)

Ön Asiyanın qədim etnik tarixini araşdıran alman tarixçisi A.Virt Turan irqinin Alaroid qrupunun İkiçayarasınişiməldən ayıraq şəklində əhatə etdiyini yazmışdır. İlk Alaroid tayfaları Kiçik Asiyadan Mesopotamiyanın şimalına II minillikdə daxil olmuşdular. Onların nümayəndəsi xattilər qüdrətli-

bir dövlətin əsasını qoydular. Alman assuroloqu A.Virt Bu xalqın Khanti kimi yazılan adının əslində Xan olduğunu, sondaki "ti" əlavəsinin isə sami dilinə xas ölkə bildiren şəkilçi olduğunu yazmışdır. Xattilər sonradan Kummux adı ilə m.ö. 1100-cü ildə Assurlarla döyüşmüşlər. Onlar Komməqəndə məskunlaşmışdılar. Kummuxların qalıqları bu gün Qafqazda məskunlaşan kummux türkləridir.

Kiçik Asiyada və Suriyanın şimalında e.ç. 1300-cü ildə hökmranlığı ələ alan xattilər 500 il ərzində Misirin istilasının qarşısını alaraq ölkəni işğaldan qorudular. E.ç. 1313-cü ildə xattilər öz qohum tayfaları olan moşi, dardan, luk, pidas, karkaş və yavamlarla ittifaqda Misirə qarşı yürüş təşkil edərək ona təsirli zərbə vurdular. Bu dövşdə şimalın barbar dəniz xalqları-

hərqlərinin viran olması sumerli Ön Türklərin öz yurdlarını tərk etmələrinə və quzey istiqamətində hərəkət edərək Anadolunun daha təhlükəsiz sami məskənlərindən uzaq ərazilərdə məskunlaşdılar. Sumerli Ön Türklərin Anadoluya gətirdiyi Mesopotamiya mədəniyyətinin əsası Güney Anadoluda Çatalhöyükdə qoyuldu. Tarixi mənbələrdə Hatti adlanan bu mədəniyyət tunc dövrünə aid parlaq şəhər mədəniyyətləri şəklində təşəkkül tapmış və Anadolunu Ön Türklərin yurduna çevirmişdir. Ege dənizi sahillərində bu mədəniyyəti yaradan Ön Türklər Lidiya və Likiya dövlətlərinin qurucuları olan lidlər və liklər idilər.

Məmmərə və Balkanlarda Ön Türk Sumer mənşəli uyqartılığının əsasını qoyaraq inkişaf etdirən Pelasqlar Troya dövlətinin əsasını qoydular.

Lakin Qafqazlar üzərindən e.ç. 2000-ci illərdə Anadoluya gəldikləri güman edilən hind-avropalı arilər olan Nuzi və Livi tayfaları dağılıq Xattilərin bir hissəsini tezliklə öz hakimiyyətləri altına alaraq Hitt-Mitanni dövlətinin əsasını qoydular. E.ç. Balkanlardan gələn hind-avropalı Aka, Friq, Helen-

yunan tayfaları Hitt dövlətini yıxdılar. Akalar Troya şəhərinə hücum edib dağıtdılar.

E.ç. 1000-ci ildə Ön Türk lidlərinin Truska boyları "dəniz xalqları" adı altında Aralıq dənizi üzəri ilə hərəkət edərək İtaliyanın quzey-batısında yerləşərək orda Etrusku mədəniyyətinin və dövlətinin əsasını qoydular. Balkanlardakı Ön Türk pelasqlar da İtaliyaya quzey tərəfdən girib Etruskiyada Turusqlarla birləşmişdilər. Lakin Etrusqlar öz dövlətlərini və türk kimliklərini sona qədər qoruyub bilmədilər. E.ç. 400-cü ildə Latin İtalyanlar Etrusku dövlətini məğlubiyətə uğradıb hakimiyyətə yiyələndilər.

Ege dənizindəki Lid xalqının bir başqa Truska qolu İtaliyaya gedənlərdən daha öncə dəniz yolu ilə Amerika qitəsinə istiqamət götürərək Meksikada Vera Kruze adlı sahil bölgəsində məskunlaşaraq burda Olmek adlı böyük bir uyqartlıq yaratmışdılar. Bu uyqartlıq Meksikadan Peruya qədər genişlənmiş, lakin minillər ərzində Amerikanın yerli qızılderili xalqı içərisində ərimişdir. (Reha Oğuz Türkan. Türklər, cilt 1, 2002, Səh. 602)

Hind-avropalıların təzyiği ilə Xattilər Kiçik Asiyanın doğusundan güneyə, İkiçayarasına doğru hərəkət etmiş və bu ərazidə xalqların köçlərinə səbəb olmuşdular. Xattilər İkiçayarasının sami olmayan subarlarla qohum xalq idilər.

L.Vaddellə görə Şərqi Kur adlanan Kiçik Asiyanın şərqi və Suriya sumerlərinin bir qolu olan Xhatti tayfalarının köçüb yerləşdiyü ərazi idi. Sumerlərin çalqları olan Xhattilərin öz yerlərini tərk edib Finikiyada, Suriyada, Kilikiyada, Kiçik Asiyada Kuria ərazisinə yerləşmələrinin səbəbi Assuriyanın sami kralı Sarqonun şimal və şərq istiqamətindəki ölkələrə qarşı aparıldığı dağılıcı müharibələri idi. II Sarqon e.ç. 717-ci ildə Xhattilərin cənubdakı paytaxtı Karkemişə tutaraq onun kralını öldürdü və əzəmətli Karkemiş şəhərinə öz qubernatorunu təyin edib əyalet şəhərinə çevirdi. Kimmerlər de Xappadokiyanın şimal hissəsini ələ keçirdilər və bu hadisələr Kiçik Asiyadan və Zaqros dağları ərazisindəki xalqların böyük köçlərinə səbəb oldu. (Waddell L. 1929, Səh. 45)

(ardı gələn sayımızda)